

Hikmet Yurdu, Yıl: 3, C:3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 175 - 192

## Hakikat ve Mecaz Bağlamında Müteşabih Bir Kavram Olarak “İstivâ”

Dr. Mustafa Güven

Adıyaman İmam-Hatip Lisesi

[mustafagüven2005@hotmail.com](mailto:mustafagüven2005@hotmail.com)

### Özet

Kur’ân-ı Kerim’de müteşabih bir kavram olarak üzerinde en çok tartışılan ve yorum yapılan sözcüklerden birisi “istivâ”dır. “İstivâ”, hem müteşabih hem de mecaz bir sözcük olarak insanlar için kullanıldığında farklı, Allah için kullanıldığında farklı yorumlara neden olmaktadır. Özellikle yabancı kültürlerin ve felsefenin Yahudiliği ve Hıristiyanlığı etkilemesi sonucu ortaya çıkan İlahiyat felsefesi, doğrudan Kur’ân’ın yorumunu etkilemiştir. Bu makalede tarihi seyir içinde bu kavramın nasıl yorumlandığını ele alacağız.

### Anahtar Kelimeler

İstivâ, Müteşabih, Yorum, Hakikat, Mecaz, Tefsir, Te’vil, Tarih, Yabancı Kültür

### In The Context of the True And Metaphor As An Obscure Concept

### Istiva

### Abstract

As a mutesabih concept “istivâ” is one of the most widely discussed and commented word in the Quran. İstivâ as well as both mutesabih and metaphor concept when is used for people there isn’t any mistake; however is used for God everybody is understanding diverse meanings. Especially foreign cultures and Judaism and Christianity philosophies affected the interpretation of the Quran with emerging to the Islam continents. In this article, I will comment on how this concept has been interpreted in all long history.

### Key Words

Istiva, Mutesabih, Interpretation, True, Metaphor, Ta’vil, History, Foreign Culture

## 1. Giriş

Bu makalede, Kur’ân’da geçen ve anlamı müteşabih olarak nitelendirilen “istivâ” lafzı ve bu lafız etrafındaki tartışmalara yer verilecek-

tir. Kur'an'da anlamı kapalı olan birçok müteşabih veya mecaz olarak tanımlanabilecek lafız vardır. İleride değinileceği gibi, kimi müfessirler, bu müteşabih lafızları te'vil etmişler, kimi müfessirler de zahiri anlamı üzere alarak te'vile gitmemişlerdir.

Müteşabih lafızları yorumlayanlar, genelde dört gruba ayrılırlar. Bunlardan birinci gruba girenler, bu ayet ve lafızları, te'vil etmeden sadece kelime anlamı ile açıklamaya çalışmışlar, bunu yaparken insanların fiilleriyle benzerlik kurmuşlardır. İkinci gruba girenler, tamamen mecazî anlamlar yükleyerek metni zahiri bağlamından uzaklaştırmışlardır. Üçüncü gruba girenler, bu iki görüşü uzlaştırmaya, birleştirmeye çalışarak orta yolu bulmaya çalışmışlardır. Dördüncü gruba girenler ise, bu tür müteşabih lafızları tamamen zahiri anlamı üzere alarak teşbih ve tescime gitmişler ve böylece Kur'an'ın özünden uzaklaşmışlardır.

Kuran'ın nazil olduğu ortamda Yahudi ve Hıristiyanlık dinine ait zengin kültürel tarihi bir mirasın olması, Kuran'ın tefsir ve te'vil edilmesini etkileyen önemli faktörlerden birisidir. İslam'ın ilk dönemlerinde sahabeden Abdullah b. Selam (v. 20/664)<sup>1</sup>, Ka'b el-Ahbar (v. 32/652),<sup>2</sup> Tabi'nden Vehb b. Münebbih (645/737)<sup>3</sup> gibi zatların çok iyi bildikleri "israiliyyat" kültürü, zamanla İslamî rivayetlerle karışınca, tarih içinde oluşan tefsir ekolleri ve özellikle müteşabih ayet ve lafızlar, bundan çok etkilendi.

Kur'ân-ı Kerimde yer alana bu müteşabih ayet ve lafızlar, bazen hakiki, bazen de mecazi manalarda kullanılmışlardır. Her iki durumda da görüş ayrılıkları olmuştur. İslam âlimlerinin çoğu, Kur'an'da mecazın varlığını kabul etseler de, bir kısım âlimler, bunu reddetmişlerdir. Mecazı kabul etmeyenlere göre ise "mecaz, yalanın kardeşidir, Kur'ân ise bu gibi şeylerden münezzehtir."<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara, 1979, s. 58–60.

<sup>2</sup> Hayruddin ez-Zirikî, *el-A'lam*, Lübnan, 1995, V/228; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, Haydarâbâd 1376/1956, I/49; Hayatı için bkz. Kandemir, M. Yaşar, *Ka'b el-Ahbar* mad. DİA, İstanbul, 2001, XXIV, ss. 1–3; Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 62–66.

<sup>3</sup> İbn Sa'd, *Tabakât-ı İbn-i Sa'd* V/395; Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 67–69.

<sup>4</sup> Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1979, s. 177–178; Kuran'da mecaz için bkz. Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna, *Mecazu'l-Kuran*, Mısır, 1374/1955; Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *el-*

“İstivâ” gibi Kuran’da geçen ve anlamı kapalı olan birçok lafız vardır. Bunlar, genelde “Haberî Sıfatlar” olarak nitelendirilen ve Allah’ın zatını konu alan “yed”, “vech”, “ityan”, “meci” gibi sıfatlardır. Bu sıfatlar, insanlar için kullanıldığında, bir problem olmasa da; Allah için kullanıldığında, maksadını aşan yorumlara neden olabilmektedir. İslam’ın temel bir rüknü olan “Allah’ı bilmek ve tanımak (Marifetullah)” gibi konularda Müslümanlar, yorum yapmaya ve akıl yürütmeye çalışırken, bu sıfatları açıklamakta zorlanmışlardır.

Bu makalede, bu müteşabih lafızlardan birisi olan “istivâ”nın tanımını ve bu çerçevede meydana gelen tartışmalar ele alınacaktır.

## 2. “İstivâ”nın Anlamı ve Allah’ın Arş’a İstivâ Etmesi

### 2.1. İstivâ Kelimesinin Anlamı

İstivâ, sözlükte “doğru ve düzgün olmak, iki şeyin birbirine eşit olması, olgunlaşmak, yükselmek, yönelmek, kastetmek, zatında mutedil olmak, karar kılmak, oturup yerleşmek; yönelmek, yukarı çıkmak” gibi anlamlara gelir. Terim olarak istivâ, "Allah'ın bir şeyi düzeltmesi, hizaya koyması ve muradına uygun yapması; yani, "istila" bir şeyi emri ve hâkimiyeti altına alma anlamlarına gelmektedir.<sup>5</sup> Suyûtî, dilcilerin bu kelimeye yedi anlam yüklediklerini<sup>6</sup> ve bu kelimenin özünde mecaz bir anlam olduğunu söyleyerek<sup>7</sup> bir bakıma sorunun adını koyar.

*İtticahu'l-Aklî fi't-Tefsîr –Dirasetün fi Kadiyyeti'l-Mecaz fi'l-Kur'ân inde'l-Mu'tezile-* Beyrut, 1982; Alper, Ömer Mahir, *Kuran-ı Kerim ve Mecaz*, Haksöz Dergisi, Sayı, 49, Nisan: 1995; Akdemir, Hikmet, “*Kur'an-ı Kerim'de Mecazın Varlığı Problemi*”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV, 59–90, 1998.

<sup>5</sup> Halil b. Ahmet el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, Mektebetü'l-Mișkatü'l-İslamî, II/981-982; 1013-1015; Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali B. İsmail, *Kitabu Makalat'il-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, Tahk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, (I-II) Beyrut,1990, I/237; İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemalu'd-Din, *Lisanu'l-Arab* (I-XV), Beyrut, 1992, XIV/410, seva md.; İsbahanî, Hüseyin B. Muhammed Er-Rağîb, *el-Müfredat fi-Ğarîbi'l-Kur'an*, Mısır, Trs, seva md. 366-369; İbn Faris, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Faris b. Zekerîya, *Mu'cemu Mekayisu'l-Lüga*, Tahkik: Abdusselam Muhammed Harun, III/89-90; el-Askerî, Ebû Hilal, *Mu'cemu'l-Furûku'l-Lugaviyye*, 178 ve 179. maddeler, s. 22; Yavuz, Yusuf Şevki, “*İstivâ*” md.DİA, İstanbul,2001, XXIII/402.

<sup>6</sup> Geniş bilgi için bkz. Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ullûmi'l-Kur'an* (I-II), Lübnan, 1996/1416, II/14-16, 201, 226; Ayrıca bkz. Ebu Ubeyde Ma'mer B. el-Müsenna, *Mecazu'l-Kuran*, Mısır, 1374/1955, s. 189, 297.

<sup>7</sup> Suyûtî, *el-İtkan fi Ullûmi'l-Kur'an*, II/258.

“İstivâ” kelimesi Kur’ân’da, yedi yerde “arş”<sup>8</sup>, iki yerde de “sema” kelimesi ile birlikte<sup>9</sup>, toplam dokuz yerde geçmektedir. Bu ayetlerde “istivâ”, Allah’ın semayı,<sup>10</sup> arşı<sup>11</sup> düzenlemesi, yaratması, yönetmesi veya elinde bulundurması; ayrıca Hz. Mûsâ’nın olgunluk çağına ermesi, Cebrâil’in ufkun doruk noktasında durması, Hz. Nûh’un gemiye yerleşmesi, gemisinin Cûdî Dağında karaya oturması<sup>12</sup> ve insanların gemilere ve binek hayvanlarının sırtına çıkıp oturması,<sup>13</sup> gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır.<sup>14</sup>

## 2.2. Arş Kelimesinin Anlamı

Arş<sup>15</sup>, bütün varlığı ihata eden büyük bir cisim, gölgelik, kürsü, taht, en yüce ve yüksek makam, Allah’ın kudret ve saltanatının tecelli yeri, kâinattaki bütün cisimleri kuşatan ve mahiyetini bilemediğimiz bir şey, kubbe, tavan, çatı, köşk, çardak<sup>16</sup> veya sureti, şekli ve cismi (belli) olmayan bir şey anlamına gelmektedir.<sup>17</sup>

“Arş”, kâinattaki bütün cisimleri kuşatan ve mahiyetini bilemediğimiz bir şeydir. Kuran’da Kâinatın yaratılışı ile ilgili detaylı bilgi verilmemekle beraber, “istivâ” kelimesinin geçtiği ayetlerde genelde arz ve semavatın<sup>18</sup> (bazı ayetlerde de arz, semavat ve aralarındakilerin<sup>19</sup>) altı

<sup>8</sup> el-A’raf, 7/54; Yunus, 10/3; er-Ra’d, 13/2; Taha, 20/5; el-Furkan, 25/59; es- Secde, 32/4; el-Hadid, 57/4.

<sup>9</sup> Bakara, 2/29; el-Fussilet, 41/11.

<sup>10</sup> Bkz. el-Bakara, 2/29; 41/11

<sup>11</sup> Bkz. el-A’raf, 7/54; Yunus, 10/3; er-Ra’d, 13/2; Taha, 20/5; el-Furkan, 25/59; es- Secde, 32/4; el-Hadid, 57/4.

<sup>12</sup> Hud, 11/44.

<sup>13</sup> ez-Zuhruf, 43/13.

<sup>14</sup> Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camiu’l-Beyan fi Te’vili’l-Kurân*, Mısır, 1374/1955, I/428-437; VII/18, 322-326; İbn Kesir, İmamü’l-Din Ebû’l-Fida İsmaili, *Tefsiru’l-Kurani’l-Azim*, Kahire, 1373, IV/380, 746; Cürcanî, Seyyid Şerif, *Esraru’l-Belağa*, s. 54; ayrıca ilgili ayetler için bkz. Abdülbâki, Fuad, *el-Mu’cemu’l-Müfrehes li Elfazi’l-Kurân*, “svy” md.

<sup>15</sup> “Arş” ile ilgili ayetler için bkz. [el-Araf, 7/54](#); et-Tavbe, [9/129](#); [Yunus, 10/3](#); [Hud, 11/7](#); [Ra’d, 13/2](#); [el-İsra, 17/42](#); [Ta Ha, 20/5](#); [el-Enbiya, 21/22](#); [el-Mu’minun, 23/86, 116](#); [el-Furkan, 25/ 59](#); en-Neml, [27/23, 26, 38, 41, 42](#); [es-Secde, 32/4](#); [ez-Zümer, 39/75](#); [el-Mu’min, 40/7, 15](#) ez-Zuhruf, [43/82](#); [el-Hadid, 57/4](#); [el-Hakka, 69/17, 32](#); et-Tekvir, [81/20](#); [el-Burûc, 85/15](#).

<sup>16</sup> Gazâlî, *Kavaidü’l-Akaid*, s. 49, dn.3; İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, VI/313-6, Arş md; İsbahanî, er-Rağib, *el-Müfredat*, s. 493-4, Arş md.; Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (sadlş.), IV/51; Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, VI/362; *Kur’an-ı Kerim Meali*, (TDV, 1993), s. 221.

<sup>17</sup> Neseî, *Kitabu’t-Temhid li Kavaidi’t-Tevhid*, Tahkik Ceybullah Hasan Ahmed, (Takdim: Muhammed Cevheri), Kahire, 1986, s. 159; Cürcani, Seyyid Şerif, *Kitab et-Ta’rifat*, Trs. s. 150, “Arş” md.

<sup>18</sup> el-A’raf, 7/54; Yunus, 10/3; Hud, 11/7; es-Secde, 32/4; el-Hadid, 57/4.

<sup>19</sup> el-Furkan, 25/59; Kaf, 50/38.

günde yaratıldığı ve daha sonra Allah'ın "Arş"a istiva ettiği ifade edilmektedir. Müfessirler de bu ayetlerden ve ilgili hadislerden hareketle Allah'ın önce "Arş"ı, sonra suyu, daha sonra da gökleri ve yeri yarattığını çıkarmaktadırlar.<sup>20</sup> "Arş" ile ilgili ayette Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: "O hanginizin amelinizin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, "Arş"ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır..."<sup>21</sup> Arş'ın su üzerinde olması ona bitişik olmasını gerektirmez. Nitekim göklerin de yerin üzerinde olduğu söylenir, fakat bununla göklerin yere bitişik olduğu kastedilmez.

Hadis-i Şeriflerde Arş ve istivâ kelimeleri, çok az geçmektedir; ancak istivâ kavramının Allah'a nisbet edildiğine dair herhangi bir rivayete rastlanmamaktadır. Ancak bazı hadislerde, istivâ kavramı kullanılmadan Allah'ın arşının fevkinde, arşın da göklerin üstünde olduğu belirtilmektedir.<sup>22</sup> Mücâhid b. Cebr (645-721), *istivânın* "arşa yükselmek" mânasına geldiğini söylemiştir.<sup>23</sup> "Başlangıçta Allah vardı, O'ndan önce başka bir şey yoktu. Onun Arş'ı su üzerinde bulunuyordu. Sonra gökleri ve yeri yarattı. Sonra 'Zikr' (denen kader defterinde ebede kadar cereyan edecek) her şeyi yazdı."<sup>24</sup> gibi hadisler buna örnek verilebilir.<sup>25</sup>

Hz. Ömer (ra) anlatıyor: "Bir gün Resulullah (sav) aramızdan doğrularak mahlûkatın ilk yaratılışından başlayarak (geçmiş ve gelecek bütün safhaları) cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin cehenneme girmesine kadar anlattı. Bunu dinleyenlerden bir kısmı öğrendi, bir kısmı unuttu."<sup>26</sup>

Hz. Ali (ra)'a: "Rabbimiz, Arş'ı yaratmadan önce nerede idi?" diye sorulduğunda Hz. Ali: "Nerede sorusu, mekândan haber sormaktır. Hâl-

<sup>20</sup> Hud suresi, 7. ayetin açıklaması için bkz. *Kur'an-ı Kerim Meali*, (TDV, 1993), s. 221.

<sup>21</sup> Hud, 11/7.

<sup>22</sup> Müsned, I, 206-207; Buhârî, "Tevhîd", 15, "Cihâd", 4; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 18.

<sup>23</sup> Buhârî, "Tevhîd", 22; "Arş" ile ilgili değerlendirme için bkz. Aydemir, Abdullah, *Tefsir'de İsrâiliyyat*, s. 78.

<sup>24</sup> Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Tercümesi*, VI, Hadis no: 1-1684, s. 359-360.

<sup>25</sup> İstivâ lafzının Allah için değil de, Hz. Peygamber için kullanıldığı ile ilgili farklı görüşler için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "İstivâ" md. DİA, XXIII/402.

<sup>26</sup> Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Tercümesi*, s. 360-1. Konu ile ilgili hadisler için "Âlemin Yaratılışı ve Allah böl. bkz. VI/358-401 arası. Yaratılışa ait haberlerdeki israiliyyat için bkz. Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 73-89.

buki Allah Teala varken, mekân ve zaman yoktu. Oysa Allah, her zaman Zatı ile mevcuttur.”<sup>27</sup> şeklinde cevap verir.

“İstivâ” kavramının Allah’a nisbet edilmesinin taşıdığı anlamın yanı sıra zâtî veya fiilî bir sıfat oluşuna ilişkin tartışmalar II. (VIII.) yüzyılın başlarına dayanır. Kelam biliminin doğuşuna ve bir bakıma İslam dünyasına felsefî düşüncenin girmesine zemin hazırlayan Ca’d b. Dirhem (ö. 118/736) ve Cehm b. Safvân (ö. 128/745) gibi düşünürlerin tartışmaları ile bu konu, müfessirlerin gündemine erken dönemde girmiştir. Anılan bu filozoflar, aşırı derecede soyut düşünerek (tenzih), Allah ile evren arasındaki ilişkiyi nerede ise en aza indirgemeye çalışmışlardır. Buna tepki olarak bazı âlimler -ki bunlar daha sonra müşebbihe ve mücessime olarak anılacaklardır-, Allah’ı mekân ile ilişkilendirmeye ve somutlaştırmaya (teşbih ve tescim) çalışmışlardır.<sup>28</sup>

Allah’ın Arş’a istivası konusu beraberinde şu ve benzeri soruları getirmektedir.

a- Allah’ı her hangi bir mekan ile ilişkilendirmek mümkün müdür?

b- Alemin yaratılışı nasıl olmuştur?

c- Allah’ın Arş’a istivâ etmesinin mahiyeti nedir?

d- Allah’ın, her yerde hazır ve nazır, mekandan münezzeh olması ile Arş’a istiva etmesi arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

Bu ve benzeri sorulara kesin ve doğru cevap vermek belki zordur. Zira bu konuda elimizde açık nass yoktur. Ancak bazı rivayetlerden hareketle yorum yapmak mümkün olabilir. Örneğin bazı kaynaklarda Allah Teala’nın, önce Arş’ı, sonra suyu, sonra da gökleri ve yeri yarattığı rivayet edilmektedir.<sup>29</sup>

<sup>27</sup> Neseî, Ebu’l-Muin, *Bahru’l-Kelam*, s. 54.

<sup>28</sup> Şehristani, *el-Milel ve’n-Nihal*, I/105-109.

<sup>29</sup> Diyanet, Meal, s.221; Bazı kaynaklarda şu sıralama vardır: a- Hiç bir mahlûk yok iken Allah mevcut idi, b- Önce suyu ve su üzerinde Arş’ı yarattı, c- Sonra gökleri ve arzı yarattı, d- Cereyan edecek yaratılış fillerini kader kitabında önceden yazdı. Buna göre: su, kalem, kürsi, semavat ve arz sırayla yaratılmışlardır. Bkz. Canan, *Kütüb-i Sittü*, VI/361, Âlemin Yaratılışı bölümü.

İstivânın mahiyeti ve Allah'a nispeti konusundaki başlıca görüşleri<sup>30</sup> şöyle sıralamak mümkündür:

### 3. "İstivâ"ya Hakikî Anlam Yükleyenler

#### 3.1. Müşebbihe ve Mücessime'nin Görüşleri

Allah'a mutlak bir mekân izafe edenler, Allah'ın göklerin üstünde bulunan ve melekler tarafından taşınan arşa oturmuş olduğunu söylerler. Buna göre Allah zâtıyla arş üzerinde oturmaktadır. O'nun zâtı, arşı tamamen doldurmuş olabileceği gibi sadece bir kısmını kaplamış da olabilir; zâtının arştan daha büyük olması da mümkündür. Şu halde istivâ, Allah'ın bir yönde ve bir mekânda bulunduğunu, ayrıca dilediği zaman bu yeri terk edip başka bir yere intikal edebileceğini anlatan zâtî bir sıfattır. Başta Mukatil b. Süleyman (699–767)<sup>31</sup> ve Ebu Abdullah Muhammed bin Kerram el-Sicistanî (255/869) olmak üzere Müşebbihe, Mücessime, Kerrâmiyye ve Seleften bazı âlimler bu görüştedir.<sup>32</sup>

Mukatil b. Süleyman, Bakara suresi 29. ayette geçen "istivâ" kelimesini "yaratma"<sup>33</sup> olarak açıklamaktadır.<sup>34</sup> Bu da O'nun bu konuda

<sup>30</sup> "İstiva" üzerine Ebû Muhammed Abdullah Yusuf el-Cuveynî (h.438), "Risâletü İsbâtî'l-İstivâ ve'l-Fevkiyye" adında müstakil bir risale yazmıştır. Bkz. [www.d-sunnah.net](http://www.d-sunnah.net) Ayrıca bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "İstivâ" md. DİA, XXIII/402-404; Duman, Zeki, "Kur'an'da Müteşabihat ve Te'vil 1-2, <http://zekiduman.com/makaleler.html>; Kasar, Veysel, *Kur'an'da Müteşabihat'tan "İstivâ" Kavramı*, Haran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sayı: 3, s. 201-227; Müteşabihat ve Te'vil için ayrıca bkz. Güven, Mustafa, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Müteşabihat Problemi ve Te'vil", Hikmet Yurdu, 2010, Sayı: 5, ss. 293-322.

<sup>31</sup> Mukatil b. Süleyman'ın, ilk kelimelerden Cehm b. Saffan ile Belh'te itikadî konularda tartıştığı ve ilahî sıfatları ispat sadedinde bir kitap yazdığı belirtilmektedir. O'nun özellikle teşbih ve teccime düştüğü iddia edilmektedir. Bkz. Eş'ârî, *Makalat* (Ritter Baskısı), s. 132, 151-153; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/105-106, 108-109; Nesefî, *Tabsıra*, I/119; İbn Hazm, *el-Fasl*, V/74; Neşşar, Ali Sami, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu* (çev. Osman Tunç), İstanbul, 1999, s. 331, 340, 387. Ancak özellikle Nasr Hamid Ebû Zeyd, Hasan-ı Basrî ile Mukatil b. Süleyman'ın Te'vil hakkındaki görüşlerini incelerken Mukatil hakkındaki bu iddiaların aşırılığını söylemektedir. Bkz. Ebû Zeyd, Nasr, Hamid, *el-İtticahu'l-Aklî fi't-Tefsir*, Beyrut, 1983, s. 147-154; Ancak Mukatil'in tefsirini yayınlayan Abdullah Mahmud Şehhâte, Mukatil'in bazı konularda teşbih ve teccime düştüğünü söyler. Bkz. Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman* (nşr Abdullah Mahmud Şehhâte), Kahire, 1979-1989, III/685, V/98-110. Ayrıca bkz. Hamurcu Fevzi, *Mukatil b. Süleyman ve Kitab-ı Tefsir-i fi'l-Mie Âye*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara, 1995; Türker, Ömer, *Mukatil b. Süleyman'ın Kur'an-ı Tevil Yöntemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SAÜSBE, Sakarya, 1999, Çelik, İbrahim, *Mukatil b. Süleyman ve Tefsir'deki Metodu*, Bursa, 2000.

<sup>32</sup> Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/105-106, 108-109.

<sup>33</sup> Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Mukatil b. Süleyman* (Tahkik: Ahmed Ferid), Beyrut, 2003, I/39

Müşebbihe ve Mücessime gibi düşünmediğini, hatta bu kelimeye mecaz anlam yüklediğini göstermektedir.

“İstivâ” lafzını zahiri anlamı üzere alarak mecaz anlamı reddeden âlimler, Allah’ın Arş’ta belli bir mekâna yerleştiğini söylerler. Bunu da, Allah gibi yüce bir varlığın yüksekte bir yerde (*ulüvv*) olması gerektiği şeklinde açıklarlar. Yani bunlara göre “Allah Arş’in üzerindedir. Arş ise, bir döşek olup melekler tarafından kuşatılıp taşınmaktadır.”<sup>35</sup> Hatta bunlardan bazıları, Allah’ın “Arş”’a yerleşmiş (*müstakar*) olduğunu, bazıları temas halinde olduğunu, bazıları da Arş’a mülâki olduğunu belirtmişlerdir. Diğer bazıları daha ileri giderek, “Allah ile arş arasında herhangi bir vasıta olmaksızın üzerine yerleştiğini” söylerler.<sup>36</sup>

### 3.2. Selefin Görüşü

Selefin istiva ile ilgili görüşünü özetlemesi bakımından nakledilen şu anekdot önemlidir: “*Rahman Arş’a İstivâ etti..*” ayetini selef ulemasına sorduklarında: “*İstivâ malumdur. Keyfiyeti meçhuldür. Ona iman vaciptir. Onunla ilgili soru sormak bid’attir.*”<sup>37</sup> şeklinde cevap verilmiştir. Genelde selef uleması, te’vile gitmeden, nassı zahiri manasına alıp, keyfiyetini sormamayı tercih etmişlerdir.<sup>38</sup>

Selef ulemasının en önemli temsilcilerinden Şeyhü'l-İslâm Takıyuddin Ahmed İbn Teymiyye’ye (1263–1328), Allah’ın, yaratıklarının yukarısında oluşu (*ulüvv*) sorulduğunda, Kur’an’da, Allah’ın, yaratık-

<sup>34</sup> Ancak Mukatil, “Arş” lafzının geçtiği ayetlerde (örnek olarak bkz. en-Nahl, 16/50) Allah’ın her şeyin üzerinde olduğunu, “Arş”ın da her şeyin üzerinde olduğunu söyleyerek dolaylı olarak Allah’ın Arş’in üzerinde olduğunu söylemektedir. Bkz. Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Mukatil b. Süleyman*, II/225.

<sup>35</sup> Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, I/215.

<sup>36</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz. Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, I/215-216; Neseî, *et-Temhid*, s.160-1.

<sup>37</sup> Bu söz, İmam-ı Malik’e, Ahmed b. Hanbel’e ve daha birçok selef ulemasına izafe edilir. Bkz. Şehristani, *el-Milel*, I/80; Gazâlî, *İlcam*, (Trc.) s.110; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, I/173; Neseî, *Bahrü'l-Kelâm*, (trc) s.53; Adûduddîn el-İcî, *el-Mevakif*, s. 273; Kemâlüddin el-Beyadi, *İşaratü'l-Meram*, s.187; Ebû'l-Berekat en-Neseî, *Medarik*, (Mecmau't-Tefasir içinde), II/563; Cemâleddin el-Kasimî, *Mehasinü't-Te'vil*, VII/99-100; Yavuz, Yusuf Şevki, “İstivâ” md. DİA, XXIII/402-404; Neseî, *Bahrü'l-Kelâm* adlı eserinde, İmam-ı Malik’e bu soruyu soranın Cehm b. Safvan olduğunu ve İmamın bu cevabı verdikten sonra Cehm’i huzurundan kovduğunu nakletmektedir. Neseî, *Bahrü'l-Kelâm*, s. 53.

<sup>38</sup> İbn Kesir, İmamü'd-Din Ebû'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*, V/73, 74, 75, 120, 244, 311, 507, 655, 670.

larının yukarısında ve en iyi isimlerle yücelik sıfatlarına sahip olduğuna Kur'ân'da<sup>39</sup> birçok delil bulunduğunu söyler.<sup>40</sup> Hatta bu iddiasını destekleyen birçok Hadis-i Şerif'e<sup>41</sup> yer verir.<sup>42</sup>

Müfessir Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Kesir (1301-1373) ise, "istivâ" kelimesinin geçtiği birçok ayette bu kelimeye, "kastetme, yönelme, karşılama, Allah'ın yeri ve göğü yaratması" gibi anlamlar verir.<sup>43</sup> Hatta bir yerde Peygamber Efendimiz (sav)'in yatmak için yatağa uzanmasını "istivâ" kelimesi ile açıklar.<sup>44</sup> Bununla beraber İbn Kesir, "bu konuda çok şeyler söylendiğini ve en doğru yolun İmam-ı Malik, Evzâî, Sevrî, Leys b. Sa'd, Şafîî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahuye gibi selef âlimlerinin gittiği yol" olduğunu söyleyerek hem teşbihe hem de ta'tile gitmeden Selef yoluna meyleder.<sup>45</sup>

Muhammed Ebû Zehra, ".selefin mezhebi 'tatil' ve 'temsil' arasındadır"<sup>46</sup> der. Yani, ne sıfatları inkâr ederler, ne de teşbih ve tecsime giderler. Bununla beraber Selefin, Kur'ân'da mecaz ifadelerin olmadığını savunması<sup>47</sup> ve yorumu gitmeden lafızların anlamlarını zahiri üzerine almaları, ciddi tenkitlere neden olmuştur.<sup>48</sup>

<sup>39</sup> Fâtır,35/10; Âl-i İmrân, 3/55; Mülk, 67/16; Nisa, 4/158; Ayrıca şu ayetlere bkz. Meâric, 70/4; Secde, 32/5; Nahl, 16/50; A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3; Ra'd, 13/2; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Hadid, 57/4; Tâhâ, 20/5; Mü'min, 40/36; Fussilet, 41/42; En'âm, 6/114.

<sup>40</sup> İbn Teymiyye'nin İstivâ hakkında görüşü için bkz. *Nakzu't-Te'sis*, I/127-8,518, 562-5, 578, 5804, 591.

<sup>41</sup> Mesela: Resûlullah (s.a.v.)'in Rabbine (miraca (yükselmesi) ve meleklerin Allah'ın yanında olması, ayrıca gece ve gündüz nöbetleşe olarak inip çıkan melekler hakkında Peygamber Efendimizin "Aranızda geceleleyenler Rablerine yükselirler. O, kullarını daha iyi bildiği halde kendilerine sorar..» Buhârî, Mevâkit, 16; Müslim, Mesâcid, 210; Diğer rivayetler için bkz. Buhârî, Meğâzî, 61; Müslim, Zekât, 144; Ebû Dâvûd, Tib, 19; İbn Hanbel, VI/21; Buhârî, .Tevhid, 22; Tirmizî, Cennet, 4.

<sup>42</sup> Örnek olarak bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-Resâ'ili'l-Kübrâ*, I/214; ayrıca bkz. *Minhacu's-Sünne*, II/29 (min muvafati sarihi'l makul li sahih el-menkul); İbni Teymiyye, Der'u Te'ârudi'l-Akl ve'n-Nakl, 2/57.

<sup>43</sup> İbn Kesir, İmamü'd-Din Ebû'l-Fida İsmali, Tefsiru'l-Kurani'l-Azim, I/50, 123, 124.

<sup>44</sup> İbn Kesir, İmamü'd-Din Ebû'l-Fida İsmali, Tefsiru'l-Kurani'l-Azim, I/698.

<sup>45</sup> İbn Kesir, İmamü'd-Din Ebû'l-Fida İsmali, Tefsiru'l-Kurani'l-Azim, II/474, 583, II/120, 303, 480, 461.

<sup>46</sup> Zehra, Muhammed Ebu, *İbn Teymiyye*, s. 202.

<sup>47</sup> Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, s. 177.

<sup>48</sup> Şehristani, *el-Mile*, I/99 vd.; Bağdadi, *el-Fark*, s. 192-201.; Ebu'l-Muin en- Nesefî, *Tabşıra*, I/215.

#### 4. “İstivâ”ya Mecaz Anlam Yükleyenler

##### 4.1. Mutezile'nin Görüşü

Kur'ân'da geçen ve genelde evrenin yaratılışını konu alan istiva ile ilgili ayetleri, tamamen mecaz olarak alanlar Mu'tezile imamlarıdır. Bunlar, istivâ kelimesini “istila”, yani yönetme, ele geçirme ve idare etme olarak açıklarlar.<sup>49</sup> Bu anlamda istivâ kelimesini te'vil eden İslam düşünürleri, bu kelimeyi açıklarken kendi düşüncelerine “*Bişr, Irak'ı, kılıç kullanmadan, kan akıtmadan istivâ etti.*”<sup>50</sup> şiirini referans gösterirler. Yani bu beyitte geçen istivâ kelimesine “ele geçirdi, zapt etti, işgal etti, hükümran oldu” anlamını verirler. Buna göre Allah, Arş'a hâkim olmuştur. Allah için, cisim, mekân tutma, cihet bildirme gibi anlamlar kullanılamaz. Bu nedenle “istila ve galebe” olarak alınmalıdır.<sup>51</sup> derler.

İstivâyı mecazi anlamda alan ve yorumlayanların başında Kâdî Abdülcebbar (415/1025) gelmektedir. O'na göre istivâ, dil bakımından “kıyam ve intisab” manasına gelir; Cenab-ı Hak için kullanıldığında ise, “istila (hakimiyet) ve galebe etme, üstün gelme” anlamlarına gelir.<sup>52</sup> İstivâ, İlahî kudret ve iradenin bütün kainat üzerinde sürekli olarak geçerli olduğunu ve bütün varlıkları hakimiyeti altına alıp yönettiğini anlatan bir sıfat olmaktadır.<sup>53</sup>

Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (1075–1143), Keşşaf adlı tefsirinde istivâyı : “i'tidal ve istikamet” olarak açıklar. Allah'ın Arş'a istivasını ise; “İradesi ve Meşiet-i ile Arz'ı ve Semavat'ı yarattıktan sonra, arş'a yönelmesi”<sup>54</sup> olarak yorumlar. Başka bir ayetin tefsirinde ise Zemahşerî, aynı kelimeye “düzeltme, istikamet verme, eğriliğin olmaması ve yayma” anlamlarını verir.<sup>55</sup>

<sup>49</sup> Eş'arî, *Makalat*, I/236.

<sup>50</sup> Bu şiir Lisânü'l-Arab'da Cevherî'ye ait olduğu belirtilmektedir. İbn Manzur, a.g.e., XIV/414.

<sup>51</sup> Kâdî, Abdu'l-Cebbar, age. s. 226–7.

<sup>52</sup> Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usulü'l-Hamse*, s. 226–7.

<sup>53</sup> Yavuz, Yusuf Şevki, “İstivâ” md. DİA, XX/402-404.

<sup>54</sup> Zemahşerî, Keşşaf, I/270 (Bakara suresi 29. ayetin tefsirinde).

<sup>55</sup> Zemahşerî, Keşşaf, III/445 (Fussilet 11. ayetin tefsiri).

Zemahşerî, bu ifadede edebî yönden “kinaye” sanatının; anlam yönünden de kuvvetli bir belağatın olduğunu belirtir.<sup>56</sup> Buna göre, “istivâ Arş'in üzerinde olunca, Arş, hükümdarın tahtı manasında olup, o da ancak hükümdarlar söz konusu olduğu için, Araplar, istivâyı mülk, iktidar, güç manasına “hâkim oldu” şeklinde yorumlamışlardır. Her ne kadar hükümdar, ülkenin üzerine oturmamış ise de, “filanca ülkeyi istivâ etti, yani ülkeye hâkim oldu” sözünden kinaye olarak söylenmiş bir söz olarak almak gerekir. Bunun bir benzeri de, “falanın eli açık”, “falancanın eli sıkıdır” derken; bununla “O'nun cömert veya cimri” olduğu kastedilmektedir.<sup>57</sup>

Bu anlamda müteşabih lafızlara büyük ölçüde mecaz anlam yükleyen mutezile imamları, Allah'ın her yerde olduğunu, doğrudan herhangi bir mekân ile sınırlandırılmayacağını söyleyerek, teşbih ve teccimi tamamen reddetmişler; bunu yaparken de te'vilde aşırı gitmişlerdir. Bu yönleri ile mutezile imamları, Allah'ı felsefeciler gibi soyutlaştırarak külli iradeyi kısmen sınırlandırmışlardır.

Bir yandan müteşabih lafızları, doğrudan zahiri üzere alanlar ile bunlara mecaz anlam yükleyenlere karşı, bazı müfessirler ve kelimciler orta yolu bulmaya çalışmışlardır. Şimdi onların görüşlerini ele alalım.

#### 4.2. “İstivâ”yı Yorumlarken Orta Yolu Bulmaya Çalışanlar (Ehl-i Sünnet)

Kuran-ı Kerim'de de, bazı ayetlerin zahiri manasına bakılırsa; teville gidildiğinde, metnin özünün zedeleneceği; zahiri anlamı alınırsa da, tenzih akidesinin zedeleneceği yorumu çıkarılabilir. Bu vesile ile istivâ gibi müteşabih lafızları yorumlarken bir yandan aşırıya kaçmamak, diğer yandan da teşbih ve teccime düşmemek için Ehl-i Sünnet âlimleri, epey zorlanmışlardır. Çünkü bu âlimler, bazen mu'tezileye, bazen de selefe yaklaşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Buna Fahreddîn Râzî (1149-1209) ile İmam-ı Gazâlî (1058-1111)'yi örnek verebiliriz. Râzî, Mu'tezileyi te'vilde aşırı bulmasına rağmen, İbn Teymiyye tarafından Mu'tezilî, hatta

<sup>56</sup> Zemahşerî, Keşşaf, II/530.

<sup>57</sup> Zemahşerî, el- Keşşaf, II/530.

Cehmiyye'den olmakla itham edilmiştir.<sup>58</sup> Diğer taraftan Gazâlî, İbn Rüşd (1126–1198) tarafından te'vilde aşırı gitmekle itham edilirken,<sup>59</sup> Haberi Sıfatlar konusundaki görüşlerine bakıldığında ise, selefe yakın olduğu görülür.<sup>60</sup> İmam Mâtûrîdî (333/944) ise, "isitvâ" kelimesini, "Allah'ın büyüklüğüne ve yüceliğine işaret eden bir sıfat" olarak açıklar.<sup>61</sup>

Fahreddîn Râzî, istivâ ile ilgili ayetlerin te'vil ve tefsiri hususunda teferruata dalmadan bunun ilminin Allah'a havale edilmesi<sup>62</sup> gerektiğini söylerken bile, bu konuda uzun uzun açıklama ve izahlar getirir. Yaptığı bu açıklamalarda bazen Mu'tezile bilginlerinin, bazen de selef bilginlerinin yorumlarına yakın yorumlar yapar.<sup>63</sup>

Bununla beraber Râzî, Zemahşerî'nin te'vilde aşırı gittiğini ve böyle bir izah tarzı ile batınîlerin te'vil kapısının açılmış olacağını söyler.<sup>64</sup> Diğer taraftan, Müşebbihe'nin, Kerramiyye'nin batıl görüşleri karşısında selefin yorumunu da doğru bulmaz ve müteşabih ayetlerin te'vil edilmesi gerektiğini söyler. Razi, istivâ ile ilgili ayetlerin te'vilinde özetle şunları söyler: Aklın delaleti, istivaya istikrar manasını vermemizin imkânsızlığını gösterir. İstivâ lafzının zahiri de istikrar manasına delalet edince; bizim ya iki delilden biri ile amel etmemiz yahut ikisini birden terk etmemiz, ya da akli olanı nakli olana tercih etmemiz yahut da akli tercih edip, nakli te'vil etmemiz gerekir. Birincisi batıldır. Aksi halde, bir şeyin hem mekândan münezzele olması, hem de mekânda bulunması gerekir. Bu imkânsızdır. İkinci de imkânsızdır. Çünkü bu, iki zıddı birlikte yok saymayı gerektirir ki, bu da yanlıştır. Üçüncüsü de batıldır. Çünkü, akıl, naklin esası (mihen)dir. Zira yaratıcının varlığı, İlmi, Kudreti ve peygamber göndermesi akli delillerle sabit olmadıkça, nakille de sabit olmaz. Dolayısıyla akli tenkid etmek, hem aklın, onunla birlikte naklin tenkidini gerektirir. Binaenaleyh geriye ancak, aklın doğru olduğuna

<sup>58</sup> İbn Teymiyye, *Beyan-u Telbîs-i Cehmiyye*, (I-II), Mekke, H.1391. Bu eser, Fahreddin Razi'nin özellikle "Esasü't-Takdis" isimli eserini cerh etmek için yazılmış hacimli bir çalışmadır.

<sup>59</sup> İbn Rüşd, *el-Keşf An Menahicü'l-Edille*, Trc. Felsefe Din İlişkileri, Süleyman Uludağ, s.267 vd.

<sup>60</sup> Bkz. *İlcamu'l-Avam*, s.11 vd.; *Kavaidu'l-Akaid*, s. 165; Yavuz, Yusuf Şevki, "İstivâ" md. DİA, XX/402-404.

<sup>61</sup> Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, (İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu), İstanbul, 2005–2007, IX/178.

<sup>62</sup> Razi *Tefsir-i Kebir*, IV/143–163; X/419.

<sup>63</sup> Razi, *Tefsir-i Kebir*, X/420–422.; a.g.mlf., *Esasü't-Takdis*, s. 203.

<sup>64</sup> Razi, *Tefsir-i Kebir* (trc), XV/426.

kesin olarak hükmetmemiz, naklin de te'vili ile meşgul olmamız kalır. Bu, maksadı elde etme hususunda yeterli bir delildir.<sup>65</sup>

Allah'ın Arş'a istivâ etmesi konusunda ileri sürülen görüşleri eleştirmek ve onlara cevap vermek sadedinde Razi, şu maddeleri sıralar:

1. " Allah'ın Arş'a istivâ etmesi," Arş'ın olmaması halinde düşeceği ve aşağıya doğru incek bir biçimde ona yaslanmış ve onun üzerinde karar kılmış olması demektir. Bu Cenab-ı Hakk'ın Arş'a muhtaç olmasını ve Arş'ın olmaması halinde O'nun düşmesini ve aşağıya doğru inmesini gerektirir ki bu imkânsızdır. Çünkü müslümanlar, Arş'ı tutanın ve onu muhafaza edenin, Allah olduğu hususunda mutabıktırlar.

2. İstivâ'ya (İstila) dersek; O'nun daha önce Arş'a dayanmadığına delalet etmiş oluruz. Bu da Allah Teala'nın bir halden başka bir hale geçtiğini gösterir. Bu hal, muhdes varlıkların özelliğidir.

3. İstivâ öncesi ve sonrası hareket ve sükûn vardır. Bu Cenab-ı Hak için batıldır.

4. Allah Teala, Arş'ı yaratmadan önce ondan müstağni idi. Onu yarattıktan sonra da, ondan müstağni olması gerekir.<sup>66</sup>

Böylece Râzî, yukarıda zikredilen her iki görüşe cevap verirken de aslında net bir şey söylememekte, sadece söylenenleri eleştirmektedir. Bununla beraber Râzî, aslında "Allah her yerde hazır ve nazırdır, ancak mekândan münezzehtir" sözünü temellendirmek istemektedir.

Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nasıruddin el-Beydavi (h. 610–685) de, istivâ ile ilgili benzer şu yorumu getirir: "Allah Teala; istikrar ve temekkünden münezzehtir olarak, kendine yaraşır biçimde Arş'a hükmetmiştir. Arş ise, diğer tüm cisimleri ihata eden bir cisimdir; ya da yüksek olduğu için veya saltanat tahtına benzediği için bu ismi almıştır."<sup>67</sup>

<sup>65</sup> Razi, *Tefsiri Kebir*, XV/425-6; Daha geniş bilgi için bkz. age, II/222-4; X/405-6, 411,416; XIII/379; XV/423-4; *Esasu't-Takdis*, s. 9, dır3,45-6.

<sup>66</sup> Razi, *Tefsiri Kebir*, XII/265-6.

<sup>67</sup> Kadı Beydavi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil* (Mecmuatu'n mine't-Tefasir içinde) II/563.

Menar tefsirinde ise bu kelime, “Allah’ın arzı ve semavatı yaratması, düzeltmesi, idare etmesi ve yönetmesi” şeklinde açıklanır.<sup>68</sup> Cevheri Tantavî (1870-1940) de, istivâ kelimesine “yaratma, düzenleme ve evreni yaşanılır hale getirme” anlamını verir.<sup>69</sup>

Son dönem müfessirlerimizden Hamdi Yazar (1878-1942)’a göre “istivâ; hüküm, izzet ve saltanat demektir. İstiva, mecazi ve kinai bir isimdir. Yücelik, üstünlük manasına gelebilir. Sidretül-Münteha makamı için kullanılabilir. “Biz, size şah damarımızdan daha yakınız.”<sup>70</sup> ayeti ile birlikte düşünmek gerektiğini” söyler. Hükümdar taht sayesinde değil, taht hükümdar sayesinde ayakta duruyor. Allah, Arş ile istivâ etti, denmiyor. Arş’ın üzerine istivâ etti, deniyor. Yani, (ma'a) harfi kullanılmıyor. Böylece hulul, ittihad ve teşbih akidesine fırsat verilmeden nezih bir tevhid prensibi ortaya konuyor.<sup>71</sup> demektedir.

Allah’ın herhangi bir mekâna yerleşmesi, muhaldir, böyle bir şey tasavvur edilemez. Zira Allah’ın bir mekâna yerleşmiş olması, o mekânın kadîm olmasını gerektirir. Mekânın kıdemi, filozofların iddia ettiği gibi heyûlânın kıdemi mânasına geleceğinden böyle bir şey, hem tevhid inancına aykırıdır, hem de teselsülü gerektirir. Bunun için Allah’ın hem kendisi gibi kadîm olduğu iddia edilen bir varlığa, hem de hâdis bir varlığa yerleşmesi (orada mekân tutması) düşünülemez.<sup>72</sup>

Allah’ın “arş” a istivasının imkânsızlığına bir diğer delil de “arş”ın varlığıdır. Allah Tealâ, arşı yaratmadan önce Zâtı var idi, dolayısıyla Arş’a intikal ettiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü yer değiştirmek, yaratılmış varlıkların sıfatlarından ve muhdeslerin özelliklerindedir. Allah bundan münezzehtir. Allah’ın arşa yerleştiğini söyleyen kimsenin, ya arşın Allah’tan büyük olduğunu veya Allah’ın arştan büyük olduğunu

<sup>68</sup> Rıza, Reşid, *Tefsiri'l-Kur'ân'il-Hakim (Tefsir-i Menar)*, Kahire, 1373, I/247.

<sup>69</sup> Tantavî Cevherî, *el-Cevahir fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Kahire, 1341, I/39-40, Cevheri, bu çalışmalarını kuranın modern döneminde geliştirilen çeşitli bilimlerin kaynağı olduğunu göstermek amacıyla yapmıştır. İçinde çeşitli şekil, fotoğraf ve tablolara yer verilen tefsir 26 cilt olarak basılmıştır. Kuran ile modern bilimsel gelişmeler ve kozmolojik keşifler arasında bir ilişki kurmuştur. Cevherî'ye göre Kur'ân çağdaş bilimle hiçbir şekilde çelişmez.

<sup>70</sup> Kaf, (50)16.

<sup>71</sup> Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an Dili*, IV/51-58.

<sup>72</sup> Neseî, *Tabıratü'l-Edille*, I/220-227; Neseî, *et-Temhid*, s. 164-5.

söylemesi gerekir. Her iki halde de bunu söylemek caiz değildir. Çünkü Allah'ın bir mekâna yerleştiğini söyleyen kimse, Allah'ı zâtıyla sınırlandırılmış bir varlık kabul etmiş olur. Bu ise imkânsızdır.<sup>73</sup>

Allah'ı yaratıklara benzetmeyen ve O'na mekân izafe etmeyenler, kendi görüşlerine "O'nun benzeri gibi olan hiç bir şey yoktur. O, işitendir, görendir."<sup>74</sup> ayetini delil getirirler. Diğer taraftan Allah kendisini "Gözler O'nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır."<sup>75</sup> Şeklinde tavsif eder. Buna göre Allah'ı insanların sahip olduğu sıfatlara benzetmek doğru değildir.

## 5. Sonuç

İstivâ ile ilgili bu değerlendirmeleri aktardıktan sonra sonuç olarak şunu söyleyebiliriz:

İstivâ, ilâhî kudret ve iradenin bütün kâinat üzerinde sürekli olarak geçerli olduğunu ve bütün varlıkları hâkimiyeti altına alıp yönettiğini anlatan bir sıfattır. *Arşa istivâ etmek* tabiri insanlar hakkında kullanıldığı zaman bile bundan sadece bir hükümdarın devlet başkanlığı tahtına oturması anlaşılmaz, bunun yanı sıra hükümdar sıfatını alması mânasını ifade eder. Bir yerde ve yönde bulunmak gibi yaratılmış varlıklara ait niteliklerden münezzeh olan Allah'ın arşa istivâsı ancak mecazi bir mâna ile açıklanabilir ki o da kâinat üzerinde mutlak hâkimiyet kurması demektir.

Kur'an'da mecazı kabul etmeyenler, müteşabihata hakiki anlamı yüklerken, oldukça aşırıya gitmişler ve bunun sonucunda Müşebbihe ve Mücessime gibi uç noktalara kaymışlardır. Kur'an'daki müteşabihati tamamen mecaz olarak alan âlimler de, lafızların hakikatini ihmal ederek nerede ise, metni özünden ve bağlamından uzaklaştırmışlardır.

Eş'ari ve Maturidi bilginlere gelince onlar, bir yandan mutezile ve felsefe bilginlerinin yorumlarına cevap verirken, bir yandan da selef ule-

<sup>73</sup> Nesefî, *Tabstratü'l-Edille*, I/220.

<sup>74</sup> eş-Şura, 42/11.

<sup>75</sup> el-En'am, 6/103.

masının yaklaşımını tenkide tabi tutmuşlardır. Bu uçlar arasında bazen gelgitler yaşamış olsalar da, en önemlisi daha ince detayları ortaya çıkararak orta yolu bulmuşlardır.

İstivâ gibi, özünde müteşabih olan ve mecaz anlamları içinde barındıran lafızları, ne Selef âlimleri gibi zahiri üzere alıp gerçeğe uygulamak, ne de Mutezile bilginleri gibi tamamen te'vil ederek soyutlaştırmak gerekir. Doğru olan, bilimin ve zamanın hoşgörüsünden yararlanarak yorum yapmak ve sonunda yine de "En iyisini Allah bilir" diyerek son sözü zamana bırakmaktır.

### Kaynaklar

- Kur'an-ı Kerim Ve Açıklamalı Meali* (TDV) Hazırlayan: Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümmüş, Ankara, 1993.
- Abdübâkî, Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an*, Mısır, Trs.
- Abdu'l-Cebbar, Kâdî, Ahmed Ebû'l-Huseyn, *el-Mu'tezilî, Şerh-u Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1988.
- Akdemir, Hikmet, "*Kur'an-ı Kerim'de Mecazın Varlığı Problemi*", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV, ss. 59-90, 1998.
- Alper, Ömer Mahir, *Kuran-ı Kerim Ve Mecaz*, Haksöz Dergisi, Sayı, 49, Nisan: 1995.
- Askerî, Ebû Hilal, *Mu'cemu'l-Furûku'l-Lugaviyye*, Kum, 1974.
- Bağdadî, Abdulkâhir, *Kitabu Usûli'd-Dîn*, Beyrut, 1981.
- Bakillanî, Kadı Ebûbekir Muhammed b. Tayyib, *Kitab et-Temhîd*, Beyrut, 1987.
- Beyadî, Kemalü'd-Din Ahmed, *İşârâtu'l-Meram min İbârâti'l-İmam*, Mısır, 1949.
- Beydavî, Kadı Nasıru'd-Dîn Ebû Said Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, (Mecmau't-Tefasir İçinde), Beyrut, 1320 H.
- Bilici, Adnan, *Kur'ân-ı Kerim'de İstivâ*, (DEÜSBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990).
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed B. İsmâîl, *el-Camiu's-Sahih* (I-VIII), İstanbul, Ofset Baskı, 1979.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-İ Sitte*, (I-XVIII), Akçağ Yayınları, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1979.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Ye'cüc-Me'cü ve Türkler*, Ankar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, bkz. <http://Dergiler.Ankara.Edu.Tr/Dergiler/37/735/9388.Pdf>.
- Cuveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-Meali Abdulmelik, *Kitabu'l-İrşad ila Kavâidi'l-Edilleti fi Usuli'l-İ'tikad*, Tahk. Es'ad Temim, Beyrut, 1992.
- Cuveynî, eş-Şamil fi Usûli'd-Dîn, Tahk. Ali Sami En-Neşşar, Mısır, 1969.
- Cuveynî Ebû Muhammed Abdullah Yusuf, "*Risâletü İsbâti'l-İstivâ ve'l-Fevkiyye*" [www.D-Sunnah.Net](http://www.D-Sunnah.Net)
- Cürcani, Seyyid Şerif, *Kitab Et-Ta'rifat*, Trs.

- Cürcani, Şerhu'l-Mevakıf (I-VIII), Mısır, 1907.
- Darimî, Ebû Muhammed Abdullah B. Abdurrahman, es-Sünen, (I-II), Trs. Duman, Zeki, "Kur'ân'da Müteşabihat Ve Te'vil" 1-2, [Http://Zekiduman.Com/Makaleler.Html](http://Zekiduman.Com/Makaleler.Html);
- Ebû'l-İzz, Allame Ali b. Ali b. Muhammed, Şerhu't-Tehaviyye fi'l-Akîdeti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988.
- Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna, *Mecazu'l-Kur'an*, Mısır, 1374/1955.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, (Sadık İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdulah Yücel, Mahmut Özakkaş,) İstanbul, Trs.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usûli'd-Diyane*, Tahk. Abbas Sebbağ, Beyrut, 1994.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Kitabu Makalat'il-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, Tahk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, (I-II) Beyrut, 1990.
- Eş'arî, *Kitabu'l-Luma' fî Reddi ala Ehl'z-Ziyeği ve'l-Bida'*, Neşr. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1963.
- Gazzalî, Ebû Hâmid, Muhammed, *Kavaidu'l-Akaid* (Tah. ve Ta'lik Musa Muhammed Ali), Beyrut, 1985.
- Gazzalî, *Kitabu'l-İktisad fi'l-İ'tikad*, Beyrut, 1988. (Trc. Osman Zeki Soyyiğit, İtikat'da İktisat, İstanbul, 1971.
- Gazzalî, *İlcamu'l-Avam an İlmi'l-Kelâm* ( Trc. Nedim Yılmaz, İslâm'da Hassa Ölçüleri), İstanbul, 1987.
- Güven, Mustafa, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Müteşabihat Problemi ve Te'vil", Hikmet Yurdu, 2010, Sayı: 5, ss. 293-322.
- Halil b. Ahmet el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, Meketebetü'l-Mişkatü'l-İslamiyye, İnternet.
- Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lam*, Lübnan, 1995
- İbn Faris, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Faris b. Zakeriya, *Mu'cemu Mekayisu'l-Lüga*, Tah. Abdusselam Muhammed Harun, Meketebetü'l-Mişkatü'l-İslamiyye, İnternet.
- İbn Kesir, İmamü'd-Din Ebû'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*, Kahire, 1373.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, es-Sünen, Mısır, Trs.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemalu'd-Din, *Lisanu'l-Arab* (I-XV), Beyrut, 1992.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Ababs Şeyhu'l-İslâm Ahmed, *Beyanu Telbis'l-Cehmiyye* (I-II) Mekke, 1391 H.
- İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı* ( Editör: Edip Gönenc, Çev. İ. Hakkı Sezer, Said Şimşek, Ahmed Önkal, Yusuf Işıcık, İstanbul, 1986.
- İbn Teymiyye, *Minhacu's-Sünne, min Muvafati Sarihi'l Makul li Sahih el-Menkûl*, Meketebetü'l-Mişkatü'l-İslamiyye, İnternet.
- İbni Teymiyye, *Der'u Te'ârudi'l-Akl ve'n-Nakl*, Meketebetü'l-Mişkatü'l-İslamiyye, İnternet.
- İci, Adudullah ve'd-Din Kadı Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevakıf fi-İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, Trs.

- İsbahanî, Hüseyin B. Muhammed er-Rağîb, *el-Müfredat fi-Ğarîbu'l-Kur'an*, Mısır, Trs.
- Kandemir, M. Yaşar, *Ka'b el-Ahbar* mad. DİA, İstanbul, 2001, XXIV, ss. 1-3.
- Kasar, Veysel, *Kur'an'da Müteşabihat'tan "İstivâ" Kavramı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, Sayı: 3, S. 201-227.
- Maturîdî, Ebû Mnsur Muhammed b. Mahmud es-Semerkandî, *Kitabu't-Tevhîd*, Tah. Fethullah Huleyf, (Ofset), İstanbul, 1979.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, (İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu), I-X, İstanbul, 2005-2007.
- Mukatil B. Süleyman, *el-Vucûhu ve'n-Nezâir*, Yayına Haz. Ali Özek, İstanbul, 1993.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Mukatil b. Süleyman* (Tahkik: Ahmed Ferid), (I-III), Beyrut, 2003.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul, 1992.
- Nesefî, İmam Ebû'l-Muîn, *Tabsıratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, Tenkidli Neşr. Hüseyin Atay, D.İ.B. Ankara, 1993.
- Nesefî, *Kitabu't-Temhîd li Kavaidi't-Tevhîd*, Tahkik Ceybullah Hasan Ahmed, (Takdim: Muhammed Cevheri), Kahire, 1986.
- Nesefî, *Bahru'l-Kelâm fi İlmi't-Tevhîd*, (Trc. Cemil Akpınar, İslâm İnançları), Konya, 1978.
- Razi, İmam Fahrü'd-Din Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin, *Mefatihü'l-Ğayb* (I-XXIII), Çev. Suad Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık doğru Ankara, 1988.
- Razi, *Esasü't-Takdis*, Tahk. Ahmed Hicazî es-Seka, Kahire, 1986.
- Rıza, Reşid, *Tefsiri'l-Kur'ân'il-Hakim (Tefsir-i Menar)*, Kahire, 1373.
- Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an* (I-II), Lübnan, 1996/1416.
- Şehrîstanî, el-İmam Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal* (I-III), Tahk. Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut, 1992.
- Taberî, Muhammed B. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kurân*, Riyad, 1954.
- Tantavî Cevherî, *el-Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'an*, Kahire, 1341.
- Yavuz, Yusuf Şevki, DİA. "İstivâ" md. DİA, XXIII/402, İstanbul, 2001.
- Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, Haydarâbâd 1376/1956.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer el-Harranî, *el-Keşşaf an-Hakkaiki't-Tenzil ve Uyûnu'l-Akavil fi-Vucûhi't-Te'vil*, Beyrut, Trs.